

NED. NAT. BUREAU VOOR ANTHROPOLOGIE

VERSLAG VAN DEN CURSUS IN ANTHROPOLOGIE VAN NEDERLAND
GEHOUDEN VAN MAANDAG 3 FEBRUARI TOT EN MET VRIJDAG
7 FEBRUARI 1930 IN HET ONTLEEDKUNDIG LABORATORIUM
TE AMSTERDAM.

*Over den vorm van het hoofd bij de Nederlandsche bevolking; voordracht van
Prof. Dr. J. A. J. Barge.*

Dat de bevolking van Nederland uit verschillende elementen is opgebouwd, wordt men ook bij de bestudeering van den vorm van het hoofd zeer duidelijk gewaar. In het bijzonder blijkt dit, wanneer men de schedels onderzoekt van de vroegere bewoners van ons land. Deze schedels zijn op verschillende plaatsen in vrij aanzienlijke hoeveelheid bewaard gebleven. Een eerste groep van dergelijke schedels is bij het afgraven der zoogenaamde „terpen” in de provincies Friesland en Groningen voor den dag gekomen en werd door *Folmer*, later door *Bolk* nauwkeurig onderzocht. Aangezien deze terpen werden opgeworpen en bewoond vóór de bedijking van Friesland, moet men aannemen, dat althans de schedels uit de diepste lagen der terpen, van bewoners vóór het jaar 800 v. C. afkomstig zijn. De eenvormigheid van deze schedels is bijzonder opvallend, zoodat de conclusie voor de hand ligt, dat de bevolking van het noorden des lands in dien tijd zeer homogeen was. Vooreerst toch behooren deze schedels in overgrootte meerderheid tot het langhoofdige type. Van de 81 door *Bolk* onderzochte schedels hebben slechts 7 een index cephalicus hooger dan 80, terwijl er 43 een index hebben lager dan 75. Bovendien echter is in het algemeen het type van deze schedels, zooals dit in de gelijkmatige welving van het schedeldak en in de verhouding van aangezichts-schedel en hersenschedel tot uitdrukking komt, zeer gelijkmatig en vertoont het groote overeenkomst met het type der door Retzius beschreven Oud-Skandinavische schedels. Het meest ligt het daarom voor de hand, aan te nemen, dat deze oude Friezen vrij zuivere vertegenwoordigers waren van het teutoonsche ras, (*Homo nordicus*), wat ook goed overeenstemt met hetgeen men op historische gronden over de herkomst van deze bevolking weet.

Een andere groep van schedels, die toebehoorden aan bewoners van ons land in vroeger tijd, werd op een geheel andere plaats gevonden, en wel in het verdronken land van Reimerswaal en Saftingen, beide destijds gelegen resp. in Zuid-Beveland en Zeeuwsch-Vlaanderen. Deze schedels zijn ons bekend uit de onderzoekingen van *Sasse Sr.*, *de Pauw* en *Jacques*, *Sasse Jr.*, *Kemna* en *Bolk*. Ook deze schedels, die wel alle uit den tijd van het begin der 16e eeuw en vroeger dateeren, vertoonen een groote eenvormigheid. Zij verschillen echter in nagenoeg ieder opzicht van de terpschedels. Waren deze bijna alle langhoofdige, de Zeeuwsche schedels zijn met enkele weinige uitzonderingen van het brachycephale type. Van de 87 door *Bolk* onderzochte Zeeuwsche schedels zijn er 2 langhoofdige, is er 1 mesocephaal, terwijl de 84 andere alle een index hebben grooter dan 80. Wat den algemeenen vorm betreft stemmen verder de schedels volkomen overeen met het type van het Alpine of Keltische ras.

Het lijdt dus geen twijfel, of ons land werd in vroeger tijd bewoond door minstens twee elementen van zeer verschillend ras. Vermoedelijk is het Alpine ras in ons land ouder en werd het door de invasie van de teutoonsche elementen in het Noord-Oosten geleidelijk aan verdrongen. Wat leert ons nu een onderzoek naar den vorm van het hoofd bij de huidige bevolking?

Het materiaal, dat ons voor een definitieve beantwoording van deze vraag beschikbaar is, is niet geheel voldoende, maar leert ons toch belangrijke dingen. Het bestaat uit door *Bolk* gepubliceerde aan 4600 personen boven de 19 jaren in verschillende deelen des lands verrichte metingen.

Uit deze gegevens blijkt vooreerst, dat de gemiddelde index cephalicus bij deze personen 80.32 bedraagt, zoodat men den gemiddelden Nederlander zeker niet langhoofdig kan noemen. Verder blijkt, dat $\pm 60\%$ der onderzochte personen rondhoofdig is en 40% langhoofdig, zoodat de hoofdvormen der Nederlandsche bevolking stellig meer tot het rondhoofdige dan tot het langhoofdige type nadert. Dit spreekt nog duidelijker als men weet, dat het aantal echte langhoofden, met een index cephalicus kleiner dan 75, slechts 4.08% bedraagt, terwijl het aantal hyperen ultrabrachycephalen (index boven 85) 11% belooft. Gaat men na, op grond der bovengenoemde, door *Bolk* verrichte metingen, of er in ons land bij de bevolking ook regionale verschillen bestaan, dan blijkt over het algemeen, dat het langhoofdige type overweegt langs de Noordzeekust van Holland en Zeeland, terwijl de rondhoofden vooral in het Oosten en Zuidoosten van ons land worden gevonden. De index cephalicus neemt dus in een richting van West naar Oost toe.

Bij vergelijking van het onderzoek naar de hoofdvormen bij de tegenwoordig levende bevolking van ons land met hetgeen ons aangaande den hoofdvorm bij de vroegere bevolking bekend is, blijkt allereerst, dat zich blijkbaar in den loop der tijden de verhoudingen hebben gewijzigd. Ten duidelijkste komt dit uit, als men overweegt, dat de hoofdvorm in Friesland thans tot het brachycephale type behoort, terwijl de Zeeuwsche bevolking kennelijk langhoofdiger is geworden. Men is natuurlijk geneigd dit aan een intensieve vermenging der beide rassen, het teutoonsche en het alpine toe te schrijven en een dergelijke vermenging zal ook zonder twijfel hebben plaats gevonden. De eenige factor ter verklaring van het verschijnsel kan het echter niet wezen. Immers dan zou vooreerst de toeneming van de waarde van den index cephalicus moeten plaats hebben in een richting van Noord naar Zuid en niet van West naar Oost, maar bovendien zou er dan toch ook uit de overige raskenmerken, met name uit de pigmentatie, moeten blijken, dat er inderdaad een dergelijke vermenging had plaats gehad. In het bijzonder zou men mogen verwachten, dat tengevolge van een vermenging met het sterk gepigmenteerde alpine ras, de teutoonsche Friezen zouden hebben plaats gemaakt voor een donkerder bevolkingstype. Dit laatste nu is geenszins het geval. De bevolking onzer Noordelijke Provincies is uitgesproken blond en blauwoogig.

Bolk verklaart dit merkwaardige verschijnsel door aan te nemen, dat een blond rondhoofdige element van het Oosten uit ons land is binnengedrongen en zich hoofdzakelijk noordwaarts heeft gewend. Dit ingedrongen element zouden de Saksen zijn.

Intusschen is het onderzoek naar den vorm van het hoofd bij de Nederlandsche bevolking nog verre van volledig. Gelukkig is de zoo gewenschte aanvulling spoedig te verwachten, daar op initiatief van de Anthropologische Commissie der Kon. Acad. van Wetenschappen een zeer uitvoerig onderzoek is ondernomen, waarvan echter de resultaten nog niet volledig zijn gepubliceerd.

Het is hier de plaats om op te merken, dat men bij het onderzoek naar den hoofdvorm altijd rekening moet houden met de mogelijkheid eener kunstmatige misvorming, zelfs in cultuurstaten als ons eigen land. Hetgeen dienaangaande b.v. over de bevolking van het eiland Marken is bekend geworden bewijst dit ten duidelijkste.

De verhouding der bloedgroepen in Nederland; voordracht van Dr. M. A. van Herwerden.

Indien deze cursus een jaar later werd gehouden, zou ik vermoedelijk in staat zijn een meer volledig, door cijfers toegelicht verslag van mijn voordracht te geven dan thans het geval is. Hoewel het onderzoek naar de verhouding der bloedgroepen hier te lande, welk onderzoek bijkans vier jaren gaande is, weldra wordt afgesloten, is de geheele bewerking van dit groote materiaal nog geenszins gereed. De publicaties zullen nog moeten verschijnen in de Verslagen der Kon. Academie van Wetenschappen. Bij de verdere bewerking zal, ten gevolge van schifting en aanvulling, nog hier en daar wijziging worden aangebracht in getsilverhoudingen, zooals zij thans als voorloopige mededeeling aan de toehoorders van dezen cursus zijn voorgelegd. Weliswaar zullen de hoofdlijnen onveranderd blijven.

Dank zij den ruimen blik van Professor Bolk werd in de op zijn initiatief door de Academie van Wetenschappen benoemde Anthropologische Commissie een z.g. biochemische sectie opgenomen, welke zich met het onderzoek naar de verdeling der bloedgroepen in de Nederlandsche bevolking zou bezighouden. Terwijl de onderzoekingen van onze Nederlandsche artsen Bais en Verhoef omtrent de verhouding der bloedgroepen in het verre Oosten reeds alom waren bekend, teerde Nederland in de buitenlandsche literatuur op bloeddruppels van 200 Amsterdammers, welke op verzoek van een Amerikaan langs transatlantischen weg naar Amerika waren verhuisd en daar werden onderzocht.

Over de betekenis van de kennis der isohaemagglutinatie (de aanéénklontering van bloedlichaampjes door bloedserum van een medemens) heb ik reeds in voorafgaande jaren in dit tijdschrift geschreven en verwijs hiertoe naar mijn opstellen in den Jaargang II 1926, blz. 257 en IV 1928, blz. 266. Men moet overtuigd zijn van het belang dezer jonge wetenschap op geneeskundig practisch en theoretisch gebied, op het gebied der genetica en der anthropologie, alsmede op juridisch gebied, ten einde te begrijpen, hoe gewenscht het was ook Nederland in dit onderzoek te betrekken. Toen het bedrijf pas in gang was gezet, kwam het verzoek uit Duitschland om mede te werken aan een daar aangevangen groot opgezet onderzoek onder leiding van Dr. Steffan te Kiel, dat zich ook over belendende landen zou uitstrekken. Het was juist in den tijd, toen ik door eigen ervaring tot de overtuiging kwam, dat een bloedgroepen-onderzoek alleen vertrouwbare resultaten zou opleveren, wanneer alle agglutinatie-proeven gecentraliseerd werden verricht, bij voorkeur door slechts enkele personen met ervaring en oefening. De methodiek is op het oog eenvoudig, doch de gevaren voor vergissingen door z.g. auto- en pseudoagglutinatie en andere oorzaken zijn van dien aard, dat aan artsen in de volle praktijk zonder routine op dit gebied, dit werk niet moet worden toevertrouwd. Daar deze weg, dien wij meenden te moeten vermijden, in Duitschland wel gevolgd werd en thans nog gevolgd wordt, achtten wij samenwerking uitgesloten. Zoo bleef dit dus een zuiver Nederlandsch onderzoek.

De groote ontdekking van Hirsfeld omtrent den samenhang tusschen bloedgroep en rasaard, heeft aanvankelijk te veel verwachting doen koesteren omtrent de waarde van de kennis der bloedgroepen voor de anthropologische inderling eener bevolking. Wat echter na bekoeling van het eerste groote enthousiasme is overgebleven, loont ten zeerste inspanning en onkosten, welke een zoodanig onderzoek onvermijdelijk met zich sleept. Ook wanneer men de erfactoren, die de haemagglutinatie bewerken, op een zelfde niveau plaatst met andere factoren, die aan raskenmerken als haarkleur en oogkleur ten grondslag liggen, behoudt men een vroeger onbekend raskenmerk over, dat zeer de studie waard is. Men heeft hier een complex van erfactoren bij den mensch, dat — zooals men heden wel mag aannemen —, niet door levensomstandigheden in den ruimsten zin wordt beïnvloed, doch genotypisch in de kiem neergelegd, een ieder onzer gedurende het geheele leven in het kader eener bepaalde bloedgroep brengt. Reeds

bij het embryo van drie maanden zijn de agglutinogenen der roode bloedlichaampjes herkenbaar.

Van genetisch standpunt komt aanstonds de vraag: Op welke wijze erft deze factor over, wat is haar beteekenis ten opzichte van andere erfactoren, die aan normale en pathologische eigenschappen van den mensch ten grondslag liggen? Evenals andere raskenmerken reikt de genese van dit kenmerk terug tot het verre verleden. In een anthropologisch heterogeen land als Nederland mocht met het onderzoek niet worden getalmd. Toch waren wij van den aanvang af ons bewust, dat bij een bevolking, eenerzijds van oudsher sterk vermengd, anderzijds met veel locale inteelt, belangrijke gegevens op anthropologisch gebied wellicht niet te verwachten waren.

Gelijktijdig met het bloedonderzoek, werden bij ieder persoon haar- en oogkleur, en tevens in een aantal gevallen de hoofdmetingen opgenomen. Wanneer het onderzoek gereed is, zullen ongeveer 30.000 persoonskaarten op naam zijn ingevuld. Bij het verzamelen van het materiaal zijn artsen en studenten behulpzaam geweest. Alle agglutinaties worden centraal in ons laboratorium met zorgvuldig gekeurd proefserum verricht en ter voorkoming van vergissingen elke reeks agglutinaties een tweede keer herhaald. Ook gestichten, ziekenhuizen en gevangenissen zijn met een bepaald doel in het onderzoek opgenomen. In het bijzonder was ook het oog gericht op de bloedgroep-verhoudingen in streken, waar van oudsher een sessiele bevolking, als het ware vastgekleefd aan den bodem leeft. Ware de medewerking der bevolking gunstiger geweest (weigering op godsdienstige en andere gronden), hadden vele artsen te platten lande — een aantal bestendige medewerkers uitgezonderd — niet zoo snel hun toezegging gestaakt, bestond er onder onze jonge artsen wat meer belangstelling voor een wetenschappelijk vraagstuk, dat als het hier genoemde, toch ook de geneeskunde raakt, dan hadden wij in deze jaren met minder inspanning het dubbele bereikt. De enthousiaste medewerking van studenten in de geneeskunde heeft echter veel vergoed. Enkele artsen-medewerkers zullen over dit onderwerp, betreffende hun eigen gebied, promoveeren.

Het onderzoek bij 3085 Nederlandsche studenten in verschillende universiteitssteden ligt ter publicatie gereed. Hetzelfde is weldra het geval aangaande een aantal gestichten, ziekenhuizen en gevangenissen. Wat de locale onderzoeken betreft, zal er nog veel moeten worden geschild, geschaafd en aangevuld. Bij deze laatste onderzoeken werden zooveel mogelijk steekproeven verricht om een te enge verwantschap te vermijden. Dit neemt niet weg, dat door de sterke inteelt menige plattelandsbevolking als één groote familie is te beschouwen. De locale verschillen in bloedgroep-verdeeling, die zich openbaren, zijn als een gevolg van inteelt te beschouwen en werpen een nieuwen blik op de verdeeling van erfelijke eigenschappen in een sedert talrijke eeuwen zich door inteelt vermeerderende bevolking. Men mag wel op zijn hoede zijn, een locale Nederlandsche bevolking met een percentage van groep B, zooals men in Rusland vindt, op dien grond een bepaalden anthropologischen stempel te geven. Toch mag men zich de vraag stellen: wat is de bron, waaruit deze B's zijn toegevloeid? Traditie van eeuwen vormt den scheidingsmuur tusschen onze landelijke gemeenten, die niet door bergkammen, maar door luttele weiden en slooten van elkaar gescheiden zijn. De kleine menschengroepen met hun eigen aard van erfelijken aanleg, welke door selectie is ontstaan, hebben eveneens hun eigen aard wat de percentsgewijze verdeeling der bloedgroepen betreft, waardoor ze zich onderscheiden kunnen van naburige gemeenten. Of mogelijkerwijze daarnaast verschillen in grootere gebieden onderling — wat de verdeeling der bloedgroepen betreft — tevens aanwijzing geven van anthropologische verschillen, hierover zijn op het oogenblik slechts hypothesen te uiten. Het is verstandig de volledige bewerking van het materiaal af te wachten, alvorens hierop in te gaan.

De heterogeniteit der locale verhoudingen in de Nederlandsche bevolking zal het niet mogelijk maken de juiste verdeeling in percentages voor de bloedgroepen der Nederlandsche bevolking als *geheel* aan te geven, tenzij men zich tevreden stelt

dit voor een willekeurige, over het geheele land uitgekozen groep te doen, waarvan het materiaal ons thans ter beschikking staat. Over de uitkomsten van het onderzoek, dat inderdaad met „Mensch en Maatschappij” samenhangt, zal later in dit tijdschrift worden geschreven.

Verhouding der bloedgroepen bij de Ned. Joden; voordracht van H. Hertzberger.

Nagegaan werd de verhouding waarin de bloedgroepen voorkomen bij de Nederlandsche Joden en de eventuele verschillen ten opzichte van de bloedgroepen-verhouding bij de overige Nederlandsche bevolking.

Daar de Joden moeten worden beschouwd als een deel van de bevolking, dat in vroegere tijden hierheen is geëmigreerd, deed zich de vraag voor, of de herkomst uit Oost en Zuid zijn stempel zou drukken op de frequentie, waarin de bloedgroepen B en AB bij de Nederlandsche Joden gevonden worden — in aanmerking nemende, dat het agglutinogeen B vaker voorkomt bij een bevolking, naarmate zij verder uit het Oosten of Zuiden stamt.

De Joden hebben zich gedurende hun verblijf in Holland vrij sterk gescheiden gehouden van de andere bevolking; alleen in den laatsten tijd treedt menging op. Daardoor zal een onderzoek in de toekomst veel meer bezwaren opleveren dan thans.

Spr.'s materiaal werd gevormd door patiënten uit het Nederlandsch Israëlietisch Ziekenhuis te Amsterdam en vergeleken met materiaal, gerecruteerd uit eenige andere ziekenhuizen in Nederland, waar de maatschappelijke gesteldheid van de patiënten ongeveer dezelfde kan geacht worden als die van genoemde Joodsche.

Inderdaad werden voor Groep B en voor Groep AB hogere waarden gevonden, dan ergens in Nederland bij voldoende uitgestrektheid van het onderzoeksterrein.

Bij een deel der patiënten, wier voorouders buiten Amsterdam waren geboren werd dezelfde verdeling gevonden.

Het heeft den schijn, dat de Portugeesche Joden (uit Zuidelijker streken komend) een nóg grootere frequentie der groepen B en AB zullen vertoonen, dan de gemiddelde cijfers voor alle Joden in Nederland aangegeven; het materiaal hiervoor is echter thans nog te klein voor ernstige gevolgtrekkingen.

De Romeinen en Nederland; voordracht van Prof. Dr. A. W. Bijvanck.

Wanneer men wil spreken over de Romeinen en Nederland, zal men goed doen eerst te verklaren, wat men verstaat onder de Romeinsche periode onzer geschiedenis, en vooral, hoe men het begrip Nederland voor den Romeinschen tijd wil omschrijven.

De Romeinsche periode der geschiedenis van Nederland begint met Caesar, den Romein die in de jaren van 58 tot 50 vóór Christus Gallië tot den Rijn heeft onderworpen. Eerst onder keizer Augustus zijn deze veroveringen uitgebreid tot het gebied rechts van den Rijn, door Drusus. Bij den dood van Drusus, in 9 vóór Christus, was Germanië onderworpen tot de Elbe. Het grootste deel van dit nieuw verworven gebied is evenwel weer verloren gegaan na den slag in het Teutoburgerwoud, in 9 na Christus. Alleen de streek langs de kust, onder anderen het land der Friezen, bleef vooreerst onder Romeinsch gezag. Maar ook dit gebied is opgegeven onder de regeering van keizer Claudius, in 47 na Christus. Sedert dien tijd volgde de grens van het Romeinsche rijk den Rijn, langs den arm der rivier, die tot op den huidigen dag den naam Rijn draagt, tot de Noordzee toe, waar tegenwoordig Katwijk ligt. Die grens is ook na den opstand der Bataven, in de jaren 69 en 70, gehandhaafd. Met wachtposten en forten was de grenslijn bevestigd en deze versterkingen zijn telkens hersteld, totdat in het begin der vijfde eeuw de troepen der Romeinsche garnizoenen zijn teruggetrokken voor de verdediging van Italië. In 406 is de grens door de Germanen doorbroken en daarna

is de Romeinsche heerschappij in Noord-Gallië niet meer hersteld. Met dat jaar eindigde de Romeinsche periode der geschiedenis van Nederland.

Duidelijk is het dus, dat het gebied van het tegenwoordige Koninkrijk der Nederlanden gedurende den Romeinschen tijd uit twee geheel verschillende deelen bestond, die gescheiden werden door den Rijn. Ten noorden van de rivier was het vrije Germanië, eerst een breede strook onbewoond land en dan in Friesland en Groningen, in het gebied der terpen, een vrij dicht bevolkte streek, die onafhankelijk was van de Romeinen. Ten zuiden van de rivier was het land een deel van het groote Romeinsche wereldrijk: in Zuid-Limburg een welvarende streek met een geheel geromanizeerde bevolking, langs de Maas een reeks van nederzettingen aan een drukken verkeersweg, langs den Rijn militaire posten en, op eenigen afstand van de rivier, twee niet onbelangrijke plaatsen, Noviomagus te Nijmegen, en Forum Hadriani waarschijnlijk bij Voorburg in Zuid-Holland, levendig verkeer langs de rivieren en langs de Zeeuwsche stroomen voor de vaart op Gallië en Brittannië, die tot Domburg de veilige binnenwateren volgde. Nederland was dus in den Romeinschen tijd allermint een eenheid. Wil men het gebied van Nederland toch opvatten als een eenheid, dan kan men dat doen, wanneer men den Rijn, als grens en als verkeersweg, in het centrum der belangstelling neemt. Daarbij kan men Nederland opvatten als de aangrenzende gebieden van het Romeinsche rijk en van het vrije Germanië. Op die wijze krijgt de geschiedenis van Nederland in den Romeinschen tijd nog een bijzonder belang voor de geheele Romeinsche geschiedenis.

Garne zal men zich een meer sprekende voorstelling trachten te maken van het leven in Nederland gedurende den Romeinschen tijd. Het liefst zou men dat willen doen door het vertoonen van de resultaten van opgravingen in Romeinsche nederzettingen. Maar een systematisch onderzoek naar de Romeinsche verblijfplaatsen in Nederland ontbreekt nog en, op enkele uitzonderingen na, zijn de opgravingen, die zijn verricht, of onvolledig en niet verricht volgens de eischen die men thans moet stellen, of niet voldoende gepubliceerd.

Beter zal het dus zijn enkele plaatsen uit de antieke auteurs te bespreken en daarbij de vraag te stellen aan den eenen kant, wat de Romeinen dachten over hun heerschappij in een gebied als Nederland, en aan den anderen kant, hoe de inheemsche bevolking stond tegenover de Romeinsche overheersching.

Op de eerste vraag vinden wij een antwoord bij het lezen van een beschouwing, die in den mond wordt gelegd van den Romeinschen bevelhebber Cerealis tijdens de onderwerping van den opstand van 70 in Noord-Gallië. Daarbij blijkt het, dat de Romein de heerschappij van zijn Stad, het heilige Rome, beschouwde als de voorwaarde voor allen vrede en voorspoed: de Vrede, dien Rome schenkt, is de rechtvaardiging voor haar heerschappij.

Wat de houding der inheemsche bevolking aangaat tegenover de Romeinen, moet men aannemen, dat de Germanen blijkbaar eerst met groote bewondering hebben opgezien tegen het militaire overwicht van Rome. Een nationaal gevoel misten zij te eenen male en zij hebben zich gewillig geschikt in het verlies van hun onafhankelijkheid. Dat veranderde met de invoering van een burgerlijk bestuur. Wij kunnen dat opmaken uit den buitengewonen haat, dien de Germanen toonden tegen de Romeinsche juristen na de nederlaag van Varus, in 9 na Christus. Ook tegen de belasting was er soms krachtig verzet. De opstand der Friezen van 28 is uitgebroken naar aanleiding van de afpersingen der Romeinsche belastingambtenaren en de opstand der Canninefaten in 69 bij gelegenheid van het lichten van recruten, wat ook een vorm van belasting is.

Zeer opmerkelijk is de houding van Civilis, die de leider van dezen laatsten opstand is geworden. In het begin gedroeg hij zich als een Romeinsch officier, partijganger van keizer Vespasianus, die in het verre Oosten was opgetreden. Maar al spoedig nam hij de houding aan van een Germaanschen vorst. Hij liet zijn

haar en baard groeien, volgens een Germaansche gelofte, en zijn zoontje oefende zich in het boogschieten met Romeinsche krijgsgevangenen als schijf. Maar tegen het einde, toen het er op aan kwam voordeelige vredesvoorwaarden te bedingen, beriep hij zich weder op zijn vriendschap met Vespasianus en op de hulp, die hij aan dezen keizer had gegeven door den opstand.

Twee eeuwen later konden de Germanen in Noord-Gallië zich een vrij rijk alleen voorstellen in Romeinsche vormen. Toen in een tijd van verwarring daar Postumus een Gallisch-Germaansch rijk stichtte, met Hercules Magusanus den voornaamsten god der Bataven als rijksgod, trad hij op als Romeinsch keizer, een der velen die gedurende dien tijd in een deel van het groote wereldrijk deze hooge waardigheid verwierven.

Een duidelijk bewijs, hoe het noorden van Gallië zijn oorspronkelijk wezen geheel had verloren, is de positie van gewicht, die enkele bisschoppen uit dat gebied hebben gehad. Reeds in 313 is bisschop Maternus van Keulen als scheidsrechter naar Rome geroepen en eenigen tijd later, omstreeks 350, is bisschop Servatius der Tungri een persoon van aanzien. Dat alles getuigt voor de kracht van het geestelijk leven in deze streken, maar tevens voor de toenemende beteekenis van de Romeinsche beschaving. Daar tegenover hadden de vrije Germanen zich aaneengesloten in de rijken der Franken en zij stonden vooreerst afwijzend tegenover den zuidelijken invloed. In die rijken der Franken is in het begin der vijfde eeuw ook Noord-Gallië geheel opgenomen. Dat beteekende tevens het einde van den invloed der Romeinsche beschaving in Nederland.

Het belang van de Volkskunde voor de Godsdienstgeschiedenis; voordracht van Prof. Dr. G. van der Leeuw.

Er zijn drie gebeurtenissen, die op de beoefening van de godsdienstgeschiedenis in de negentiende eeuw hun stempel hebben gezet: de ontsluiting van het nabije en verre Oosten, de toepassing van de resultaten der ethnologie en de vergelijking van godsdienst-historisch met folkloristisch materiaal. De Volkskunde, als zoovele wetenschappen een vrucht van de Romantiek (*Herder, Grimm*), werd door *Wilhelm Mannhardt* in verband gebracht met gegevens uit de Grieksche en Romeinsche religies. *Usener* en *Albrecht Dieterich* in Duitschland, *Frazer* in Engeland werkten in deze lijn voort en stelden de nauwe verwantschap in het licht, welke bestaat tusschen hedendaagsche en antieke of primitieve volksgebruiken. Tegenwoordig is er wel geen ernstig beoefenaar der godsdienstgeschiedenis te vinden, die meent, dat hij het zonder de Volkskunde kan stellen. Zij werd een der meest onmisbare hulpwetenschappen.

De dienst, dien zij de godsdienstgeschiedenis bewijst, werd en wordt wel gezocht in de mogelijkheid, welke zij zou bieden om nader te komen tot den oorsprong der religieuze voorstellingen. Ongetwijfeld zijn vele elementen uit volksgebruik, sprookjes, volksgeloof oeroud, ouder dan de goden der groote godsdiensten. Toch zou men verkeerd doen het nut der Volkskunde voor de godsdienstgeschiedenis in de eerste plaats te zoeken in de vergemakkelijkijng van den weg naar de origines. De evolutie der menschheid is zeker niet unilineair en wij mogen de verhoudingen niet vereenvoudigen in dien zin, dat wij ons het „volk” en de primitieven voorstellen als een deel der menschheid, dat is blijven staan op de plaats, waar de rest eeuwen of duizenden jaren geleden ook vertoefde. Wij hebben van de volkskunde dan ook veeleer te verwachten een verheldering van ons begrip der verschijnselen, een duidelijker kijk op hun wezen.

Wij geven een zestal voorbeelden, alle aan de Nederlandsche folklore ontleend. Zij mogen ons laten zien, hoe de godsdiensthistoricus als het ware door de deur der volkskunde telkens weer zijn gebied binnentreedt.

1. *H. W. Heuvel* geeft in zijn „Oud-Achterhoeksche boerenleven” een beschrijving van den heiligen avond op het boerenland (471). Dan moet alles zorg-

vuldig worden opgeruimd, alle hekken gesloten, alle werktuigen in de schuur, anders neemt „Derk met den beer” ze mee. Wij vinden hier het geloof in heilige, critische tijden, die door een z.g. communaal taboe zonder gevaar moeten worden gepasseerd. De godsdiensthistoricus vindt in Polynesië en elders analoge gebruiken (bijv. *Hambruch*, *Südseemärchen*, 66; *Frazer*, *Belief in Immortality*, II, 339), en ziet in het nog levende gebruik een uiting van denzelfden geest, die de sabbatsviering instelde.

2. De verhouding van den boer tot zijn huisdieren illustreert de diervereering in de antieke wereld (*Heuvel*, 227, „bijengeluk”).

3. Akkergebruiken van de soort van het Groninger „Waolen” (*Grolman*, *Tijdschr. N. Aardr. Gen.* 2. Reeks, 46, 1929) vormen een soort imitatie van de cohabitatie, die niet alleen elders (op Java) nog als werkelijkheid voorkomt, maar heenwijst naar de antieke gedachte van het „heiligh huwelijck” op den akker (*Mannhardt’s Beilager auf dem Acker*) en de voorstelling, dat de menschelijke vruchtbaarheid die van het veld ten goede zal komen.

4. De vraag, waar de kinderen vandaan komen, wordt in Friesland beantwoord met de voorstelling van de „woudreis” in een scheepje, met witte zwaantjes ervoor, te Amsterdam met het rijmpje van Jan de Wasscher: Jan en Griet, die twee gelijk Varen naar de Volewijk (*Dijkstra*, 2, 265: *Boekenooien*, *Volkskunde*, 23, 30 v.). De godsdiensthistoricus ziet in deze gedachten de reflex van oeroude mythen, als die van Sargon en Mozes, en van de voorstelling, dat de mensch in dit leven komt over de wateren des doods.

5. *Dr. Bakker* deelt uit Noord-Holland belezingen mee, waarbij men zich tegen een kwaal of kwetsuur beroept bijv. op den ondergang van Pharao in de Roode Zee. Zooals deze verging, moge ook de kwaal vergaan. (Ned. *Tijdschr. v. Geneesk.* 65, 1921, 3, verg. *Palès* in *Rev. anthr.* 37, 1927). Dit wijst op de practijk in een bezwering een z.g. „magisch antecedent” in te voegen, waardoor het gesproken woord machtiger wordt. Analogieën vindt men reeds in de oud-aegyptische Pyramidetexten.

6. Ten slotte wordt het groote onderscheid tusschen religieuze voorstellingen van dynamistischen aard, die in de omgevende wereld machten ontdekken, en de animistische denkbeelden, die daarachter een wil meenen te bespeuren, zooals dat door *Söderblom* werd beschreven, toegelicht aan de verschillende wijze waarop de boer, resp. in den Achterhoek en West-Vlaanderen zijn vruchtboomen behandelt.

Tusschen Volkskunde en Godsdienstgeschiedenis bestaat een wisselwerking. De laatste kan de eerste helpen, wanneer zij de rudimenta en survivals terugbrengt in het verband van de primitieve en antieke mentaliteit. De Volkskunde kan de Godsdienstgeschiedenis ten goede komen, wanneer zij aantoonst, dat verschijnselen uit een zeer ver verleden nog heden ten dage leven. Haar nut voor de godsdienstgeschiedenis neemt toe, naarmate de laatste haar taak niet afgeloopen acht met de verzameling van gegevens, maar die gegevens ook psychologisch en phaenomenologisch bewerkt, m.a.w. tracht deze als uitingen van een levenden geest te verstaan.

VERSLAG DER ETHNOLOGENBIJEENKOMST TE AMSTERDAM.

Onder het voorzitterschap van Prof. J. C. van Eerde, die bij verhindering van Prof. Dr. S. R. Steinmetz om ter vergadering aanwezig te zijn de leiding daarvan op zich genomen had, vond op den 4en Januari 1930 de dertiende jaarlijksche bijeenkomst plaats van beoefenaren der Ethnologie en aanverwante wetenschappen in Nederland, welke bijeenkomst, zooals nu reeds eenige jaren het geval is geweest, mede toegankelijk was gesteld voor de leden van het Nederl. Nationaal Bureau voor Anthropologie.

De groote opkomst, ook van leden van dit Bureau, bewees opnieuw, hoezeer deze bijeenkomsten de blijvende belangstelling genieten van hen, die zich op genoemd studieterrein bewegen.

De Voorzitter wijdde vooraf eenige woorden van hulde aan de nagedachtenis van wijlen Prof. Dr. G. A. J. Hazeu en Mr. J. Slingenberg, beiden in het laatst van het vorige jaar uit hun werkkkring weggerukt en waarvan eerstgenoemde, eenige jaren geleden nog op een der ethnologedagen verschenen, sedert door ziekte daarin verhinderd was geworden, terwijl de Heer Slingenberg steeds een der trouwste bezoekers aan de bijeenkomsten is geweest; Spreker bracht in het kort hunne verdiensten, die van ieder op zijn gebied van studie en werkzaamheid, in herinnering.

Daarna werd aan Mr. J. G. Huyser het woord verleend voor het doen eener mededeeling over: „Brons-alliages in Nederl.-Indië". Spreker toonde een aantal voorwerpen uit den Hindoe-Javaanschen tijd, zooals offerschalen, tempelklokken, armbanden, tempelmunten enz., zoomede eenige bronzen voorwerpen uit Java en Soematra van jongeren datum en wees erop, dat de samenstelling van talrijke oude bronzen uit Europa, Mykene, Egypte, China enz. is onderzocht, gelijk blijkt uit de werken van Ledebur („Die Legierungen") en Gowland („Copper and its alloys in early times"), maar dat in de literatuur niets is te vinden over de samenstelling van Indonesische bronzen. Hem is bij onderzoek gebleken, dat talam's, als door hem getoond, bestaan uit zuiver roodkoper, de armbanden uit een koper-tinlegeering met hoog kopergehalte, de tempelklokken uit twee soorten brons, de tempelmunten uit geelkoper. Hij bespreekt verder de samenstelling van gongspijs (gangsá) en van het materiaal, waaruit Atjehsch geschut, Palëmbangsche moskeelampen enz. bestaan, om ten slotte enkele woorden te wijden aan de afleiding van het woord gangsá, dat ontleend zou zijn aan Skrt. kansa, waarvoor als beteekenis is opgegeven klokkenmetaal (koper-tinlegeering), maar óók mes-sing (koper-zinklegeering) en toetanak (tin-zink-loodlegeering, later koper-nikkel-zinklegeering), en aan de beteekenis van het woord proenggoe, een koperalliage evenals gangsá, door den een vertaald als klokkenmetaal, door anderen weer als brons of als messing met hoog zinkgehalte.

De Heer Goslings yiel den spreker bij; ook hem is gebleken, dat vele voorwerpen, welke te boek staan als van brons te wezen, in werkelijkheid van mes-sing (geelkoper) zijn. Dit geldt ook stukken gietwerk, welke beslist Hindoe-Javaansch zijn, en hij veronderstelt dan ook, dat bij het nagaan van den aard der „bronzen" in de musea zal blijken, dat er zich heel wat messingen voorwerpen onder bevinden, die slechts bronskleurig zijn geworden door den tijd.

De Voorzitter stelde daarna den Heer J. C. Lamster nog in de gelegenheid tot het vertoonen van een ingekrompen hoofdhuid met haar van een Jivaro-Indiaan van Ecuador, zijnde het op een bijzondere wijze geprepareerde hoofd, afkomstig van een gesneuvelden vijand. Men weet dat hoofd, ontdaan van den schedel, zoodat alleen de huid overblijft, gedurende een zeker indrogingsproces zoo te masseeren, dat de natuurlijke vormen hun juiste proporties behouden, niet-tegenstaande het geheel inkrimpt tot de helft van de normale lineaire afmetingen.

Aangegeven werd, hoe dat indrogingsproces plaats vindt, wordende zoo'n verkleind hoofd als fetis bewaard.

Vervolgens bracht de Heer C. Lekkerkerker over het onderwerp: „Een merkwaardige toepassing van de adat der kinderverdeeling bij de Makasaren” het onderstaande ten gehoor:

Van Dr. Matthes en anderen weten wij, dat bij Makasaren en Boegineezen de gewoonte bestaat, dat het 1e, het 3e, het 5e enz. kind aan de moeder behooren, tot de familie der moeder worden gerekend, ook in zaken van erfrecht en successie in waardigheden, en het 2e, 4e, 6e kind op dezelfde wijze aan den vader en diens familie toekomen (adat mapoewé boelo, Mak.; adat mapoewé alo, Boeg.). Een en ander natuurlijk alleen, als bij het huwelijk de (trouwens matige) bruidschat is betaald. Zoolang na een schakingshuwelijk de kinderen nog bij de vrouwsouders inwonen en nog geen bruidschat (Mak. *soenrang*, Boeg. *sompa*) is betaald, behoort het gezin geheel tot de familie der vrouw. Voor allerlei vragen en twijfelachtige gevallen, die zich hierbij kunnen voordoen, bestaan adatregelen. Nu is het merkwaardig, dat bij de Makasaren die adat zóó sterk wordt gevoeld, dat deze kinderverdeeling zelfs wordt toegepast bij de samenleving van een Europeeschen man en een Makasaarsche vrouw. De laatste wenscht zulk een samenleving alleen na een huwelijk volgens Makasaarschen adat, niet door een huwelijk in den zin der Europeesche wetgeving, omdat zij daardoor geen kinderen voor de eigen familie behoudt. Spr. verhaalde eenige voorbeelden uit de practijk, die doen zien tot welke eigenaardige toestanden zulk een huwelijk met toepassing der kinderverdeeling leidt. Naar Europeesche wetgeving is dit geen huwelijk. De man is genoopt, om aldus het 2de, 4de, 6de enz. kind te erkennen en aan te geven bij den Burgerlijken stand; de overige kinderen uit het gezin blijven inlanders. Men zie over dit onderwerp ook: J. Servaas: „Reisindrukken uit Makassar” in „Tropisch Nederland”, 1en jaarg., 1928—1929, p. 364 en 365.

Merkwaardige sociale gevolgen van de toepassing van dit gebruik door Europeanen zijn o.a., dat op plaatsen, waar men zulks niet zou verwachten, een betrekkelijk sterke groep Indo-Europeanen woont, die een geheel afzonderlijke en eigen plaats innemen onder de Indo-Europeanen van Nederl. Indië. Een sociographie van de Indo-Europeesche bevolking van Nederl. Indië moet nog worden geschreven.

Daarna vroeg Spreker nog, of mogelijk een der aanwezigen een verklaring of hypothese kon geven omtrent eenige: *Verbodsbepalingen omtrent mannelijke en vrouwelijke fokdieren*. Bijv.: Op Bali mag men *geen zeug slachten en opeten*, die biggen heeft gehad; hetzelfde verbod bestaat ten opzichte van *dekbeeren*. Men eet er dus alleen speenvarkens van beide seksen en castraten. Het verbod betreft dus duidelijk de procreatie-functie. Sentimentsoverwegingen, utiliteits- of economische redenen kunnen niet in het spel zijn, evenmin voorstellingen uit het Hindoesche gedachtenleven.

Bij vrijwel alle volken van den Ind. Archipel bestaat het verbod *een merrie te gebruiken als rij- en trekdier*. Het rijden op een merrie of in een met een merrie bespannen rijtuig is voor een fatsoenlijk man belachelijk, zelfs onteerend. Men gebruikt voor deze doeleinden uitsluitend hengsten, hoewel deze in sommige opzichten daarvoor minder geschikt zijn dan merries. Spr. noemt nog eenige bijkomstige verbodsbepalingen inzake merries, die er op wijzen, dat deze in zekere minachting staan.

Bij de discussie werd o.a. op de mogelijkheid gewezen, dat de man bevreesd zou zijn zijn kracht te verzwakken door te rijden op een vrouwelijk dier.

De Heer B. M. Goslings demonstreerde voorts eenige bijzondere ethnografica. Hij toonde eerst een stuk boomschors, gedeelte uit den wand van een lange wo-

ning van een Dajakstam aan den bovenloop der Beraoe-rivier (Noordelijk deel van Oost-Borneo), waarop onder eikaar drie nog al groote *rhinoceros*figuren in zwart geschilderd zijn, met naast die van den middelsten een vluchtig geteekend figuurtje van een mensch, die met zijn rechterhand den staart van het dier vast-grijpt en in zijn opgeheven linkerhand een voorwerp van onbestemden vorm houdt, het meest op een schild gelijkend.

Bekijkt men nu die schilderingen, zoo valt het dadelijk op, dat ze sterk doen denken aan *praehistorische* teekeningen, zooals die aangebracht zijn op de wanden van grotten in Zuid-Frankrijk en Noord-Spanje, en welke schilderingen hier, evenals daar, het *jachtdier*, want dat is het gebleken te zijn, uitstekend *natuurgetrouw* en zijn logheid goed typeerend weergeven, terwijl de menschfiguur als geheel bijkomstig, slechts schetsmatig en meer op kinderlijke wijze is aangeduid. Op de vraag aan den schenker van dit stuk, den Controleur G. O. Kruys, wat die voorstelling te beteekenen had, gaf deze ten antwoord, dat er op den wand nog veel meer van zulke teekeningen voorkwamen en dat die door jongens erop waren aangebracht met de bedoeling, „dat hun vader succes zou hebben op de jacht naar neushoorns”. Dit in het geheel niet uitgelokte antwoord duidt er dus op, dat men aan deze teekeningen ook geheel *dezelfde magische beteekenis* hecht, als vroeger door den praehistorischen mensch aan die, op genoemde grotwanden aangebracht, werd toegekend.

En dat *nu nog* in den tegenwoordigen tijd in de binnenlanden van Borneo, hetgeen men wel alleen kan verklaren uit een gelijken geestelijken aanleg der menschheid en het daardoor bestaan hebben en zelfs thans nog voortleven van geheel dezelfde primitieve begrippen bij verschillende volken ter wereld.

Naar de Heer Kruys mededeelde, besluit men bij de jacht op neushoorns in de streek, waar hij gezag uitoefende, het dier in zijn slaap en doodt het met kogels of lanssen.

Men maakt jacht erop ter verkrijging van den hoorn op zijn snuit, waarvan het afschraapsel een vooral door Chineezzen hooggeschat aphrodisiacum wordt geacht, terwijl het ook een tegengif heet te zijn voor slangenbeten.

Nog vertoonde Spreker een aantal z.g. bronzen *beeldjes*, die echter vrijwel alle van *messing* zijn, beeldjes, die opgegraven zouden zijn bij Malang en een paar omgelegen plaatsen, echter *niet* Hindoe-Javaansch zijn, doch, ook blijkens den aard van de karakters in de op sommige ervan voorkomende, gegoten opschriften, uit een lateren tijd stammen, dit met inachtneming, dat er ook bij kunnen wezen, die in betrekkelijk nog recenten tijd in Soerabaja en Gresik zijn gegoten als namaak van origineele exemplaren.

De beeldjes doen voor het meerendeel zeer vreemd aan, zijn nog al ruw afgewerkt en vertoonen grove trekken; eenige ervan, inzonderheid de Garoeda's en z.g. Wilmana's, al dan niet met berijder (Wisnoe?), vertoonen zeer groote overeenkomst met beelden van Tjandi Soekoe, den in tal van opzichten merkwaardigen tempel met eveneens vreemdsoortig beeldhouwwerk, gelegen op den Goenoeng Lawoe en dateerende uit de 15de eeuw, terwijl verschillende eigenaardigheden van de details der beeldjes ook geheel terug te vinden zijn aan beelden en reliëfs van Tjandi Soekoe en van de niet ver afgelegen Tjandi Tjeta, een tempel van overeenkomstig karakter. De getrokken vergelijking is niet die van Spreker, doch ontleend aan het artikel van Dr. W. F. Stutterheim: „Falsificatie of boersche kunst” in Tijdschr. Bat. Gen. K. en W. 1927, Afl. 3 en 4, uit welk artikel een paar gedeelten werden aangehaald, verklarende Spr. zich ook met de door schrijver ten opzichte van deze beeldjes getrokken conclusies te kunnen vereenigen. Blijkens de afbeeldingen bij dat artikel heeft Dr. S. geheel gelijksoortige beeldjes voor zich gehad, als de vertoonde; sommige zijn geheel gelijk, terwijl er zich onder de vertoonde enkele zeer bijzondere bevinden, welke Dr. S. niet afbeeldt, o.a. die van een op den buik liggenden man in een lange

samaar en van een daemon met vóór zich de figuren van twee rammen en aan de achterzijde van de rugplaat een relief, dat door Prof. D. van Hinloopen Labberton is geduid, als weergevende Kali, loopende over de daken der huizen en zoo de inwoners met kwaad bedreigend, terwijl omgekeerd de figuren op schildpadden, die Dr. S. afbeeldt, niet in de collectie voorkomen.

Dr. S. noemt zijn beeldjes als van *brons* te zijn, wat vermoedelijk ook niet of slechts ten deele het geval zal wezen. Hij noemt de karakters der opschriften, op sommige beeldjes voorkomende: „ouderwetsch-nieuw-Javaansch”. Diezelfde omschrijving geldt ook voor opschriften op eenige der vertoonde beeldjes; sommige zijn er zoo bij, die geheel of gedeeltelijk te lezen zijn; andere zijn echter ook door Prof. Labberton niet ontraadseld kunnen worden, zijnde die nóch Oud-, nóch Nieuw-Javaansch, nóch terug te brengen op oude Indische schrift en evenmin op het vreemdsoortige schrift van Tjandi Soekoei zelf; een jaartal is op geen der beeldjes aangebracht.

Bij het vermelden der bijzonderheden aan de vertoonde beeldjes wijst Spr. vooral op de afwijkingen aan de Ganéça-figuur, die nergens het traditioneele etensbakje vertoont, waarin de slurf rust, en die ook nog andere attributen, dan de gewone, laat zien, o.a. bij één een uil, op een der handen gedragen; één der Ganéça's is staande weergegeven.

Ten slotte vertoonde Spr. nog lichtbeelden van de foto's, bij het artikel van Dr. S. gereproduceerd, en van het hoogste terrasgedeelte van Tjandi Soekoei, aan de hand waarvan de beteekenis van dien tempel en de soort van daar gehouden eeredienst in het kort werd aangegeven.

De Heer C. H. de Goeje bracht daarna over: „Klasse-indeeling bij de Arawakken en andere volken” het volgende naar voren: Men kent die merkwaardige indeelingen, welke een verband aangeven tusschen hemelrichtingen of -bewegingen en deelen van het menschelijk lichaam, of kleuren, elementen, edelsteenen, diersoorten, families, beroepen, enz. Spr. heeft nu bij een onderzoek van de Arawaksche taal (Guyana), en later ook in andere talen, gevonden, dat daar elke klinker en elke medeklinker een bepaalde beteekenis heeft. Er is bijv. een bepaalde tegenstelling tusschen de *k* en de *m*, doch, daar de *k* in de keel en de *m* aan de lippen wordt gevormd, zijn die beteekenissen gelocaliseerd in het menschelijk lichaam. Aan de *i* en de *o* (of *oe*) licht spreker dit nader toe. *i* is: gespannen tong, mondholte saamgetrokken tot een punt of spleet, *o* is het omgekeerde, mondholte zoo groot mogelijk. In overeenstemming hiermede heeft in het Arawaksch *i* de gevoelswaarde van klein, vlug, nabij, *o* van groot, langzaam, veraf. Een dergelijke tegenstelling, die zich ook over kleuren, smaken enz. uitstrekt, is door Westermann gevonden in Afrikaansche talen en ze komt ook elders zoo veelvuldig voor, dat Paget meent dat het oerwoord voor klein *i-i* en voor groot *a-a* of *o-o* is geweest. De Arawakken gebruiken bovendien de *i* en *o* voor het tweevoudig grammaticaal geslacht: *i* man, *o* vrouw, *i* mensch, *o* natuur, en voorts de *o* voor het vruchtbaar. Iets dergelijks is beschreven als de twee vormen van Tao, in het Chineesche Boek der Puurheid: puur, hemel, beweging, mannelijk, in tegenstelling met troebel, aarde en ruimte, rust, vrouwelijk.

Prof. Berg bestreed, op grond van hetgeen de vergelijkende taalwetenschap ons kan leeren, de inzichten van spreker, die daarop zijn standpunt nader verdedigde.

Daarna deed Dr. F. H. G. van Loon een mededeeling over: „De psychologisch-psychiatrische voorbereiding der Expeditie Thurnwald naar Tanganika (Oost-Afrika) in 1930”.

Spreker gaf een kort overzicht van de motieven, welke Prof. Thurnwald en hem er toe leidden om, naast andere methodes tot verzameling van ethnologisch en sociologisch materiaal op deze expeditie, welke door de internationale „Africa-Society” wordt uitgezonden, voornamelijk door een *Enquête* en door

studie van de *psycho-pathologische verschijnselen* wetenschappelijk juiste en ook bruikbare gegevens te verkrijgen. Hiervoor is het noodig een methode te volgen, welke vergelijking met dergelijke onderzoeken bij andere rassen mogelijk maakt.

Men wil zoowel den morphologischen, als den psychischen en den physiologischen mensch bestudeeren en de correlaties tusschen de drie groepen van eigenschappen vaststellen.

Hiervoor is de door *Heymans* en *Wiersma* gebezigde methode, waarbij goed omschreven vragen worden gesteld naar psychische (temperaments-) eigenschappen, welke een verdeling in *eurysoomen* (gedrongenen) en *leptosoemen* (tengeren) mogelijk maakt en ons ook inlicht omtrent aard en tempo der voornaamste *automatismen* (gang, uitdrukkingsbeweging en dergelijke) en *autonomieën* (ademhaling, hartslag, lichaamstemperatuur, digestie), voor een groot deel bruikbaar.

Ook kan men op deze wijze trachten vast te stellen, hoe de verhouding is tusschen de instinctieve functies en verschijnselen ten opzichte van de hoogere intellectuele en ethische voorstellingen en uitingen; of er in het algemeen een geringer beheersching der vitale oer-instincten en der daarmee direct samenhangende affecten bestaat en of hieruit ook op *amok* en *latah* gelijkende verschijnselen voortvloeien.

Een nadere studie der psychopathologie ter plaatse zal hiervoor noodzakelijk zijn; omtrent talrijke andere vraagpunten betreffende het oriënteringsvermogen in tijd (tijdzin) en in ruimte, omtrent de rol, welke oer-instinctieve reactiewijzen vervullen bij ceremonieën en orgieën enz. enz., zal getracht worden, nadere gegevens te verzamelen.

Spreker eindigde met het verzoek, om hem aanwijzingen of suggesties, welke van nut kunnen zijn voor dit onderzoek, liefst zoo spoedig mogelijk te doen toekomen, gevende hij aan, dat Prof. Thurnwald begin Maart naar Oost-Afrika vertrekt.

Op het door Dr. van Loon naar voren gebrachte volgde eenig debat van de zijde van drie deelnemers aan de bijeenkomst, wier beschouwingen hier in verband met de toegestane plaatsruimte in het tijdschrift niet geresumeerd kunnen worden. Spr. lichtte daarop zijn meening nader toe.

Na afloop der bijeenkomst werd een bezoek gebracht aan de tentoonstelling van nieuwe aanwinsten bij de Afdeling Volkenkunde van het Kolon. Instituut, voornamelijk gevormd door die, welke Prof. van Eerde van zijn studie-reis in Indië hierheen medegebracht, en in hoofdzaak bestaande uit weefsels en weefgetouwen uit vele deelen van den Archipel.

B. M. GOSLINGS.